

УДК 373.5.02/03:069

Кушнір Людмила Володимирівна
кандидат історичних наук,
науковий співробітник
науково-методичного відділу,
Національний музей історії України
(Київ, Україна)
k.ludmila0502@ukr.net

Kushnir Liudmyla
Candidate of Historical Sciences (PhD),
Research fellow,
scientific methodical department,
National Museum of Ukrainian History
(Kyiv, Ukraine)

**МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ СИСТЕМНО-ДІЯЛЬНІСНОГО ПІДХОДУ ДО ПРОВЕДЕННЯ УРОКІВ У МУЗЕЯХ З
КУРСУ "ІСТОРІЯ УКРАЇНИ"
(НА ПРИКЛАДІ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ)**

**METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF THE SYSTEMATIC-PRACTICAL APPROACH TO THE CONDUCTION OF
LESSONS IN MUSEUMS ON THE DISCIPLINE 'THE HISTORY OF UKRAINE' (EXAMPLE OF THE NATIONAL
MUSEUM OF UKRAINIAN HISTORY)**

Анотація

Досліджено методику підготовки та проведення уроків з навчальної дисципліни "Історія України" в музеї в контексті системно-діяльнісного підходу. Визначено критерії відповідності уроку в музеї формату сучасних освітніх послуг, запропоновано конструктор та структуру уроків. Розглянуто можливі форми використання експозиції Національного музею історії України в навчально-виховному процесі. Представлено приклади завдань, які ілюструють застосування дослідницького, проблемного, дискусійного, проектного методів та методу рольових ігор.

Ключові слова: Національний музей історії України, музейна педагогіка, урок в музеї, системно-діяльнісний підхід, педагогічні методи.

Summary

The methodology of preparation and conduction of lessons on the discipline 'The History of Ukraine' in museum is explored through the prism of a systematic-practical approach. The criteria for conformity of a lesson in museum to the format of modern educational services are determined, the constructor and the structure of the lessons are offered. Possible forms of usage of the exhibitions of the National Museum of Ukrainian History in educational process are considered. Examples of assignments illustrating the usage of research, problematic, argumentative, and project methods and the role-playing method are provided.

Key words: National Museum of Ukrainian History, museum pedagogics, lesson in museum, systematic-practical approach, pedagogical methods.

Музейна педагогіка – це наукова дисципліна, що інтегрує знання з музеєзнавства, педагогіки, психології, вивчає історію освітньої діяльності музею, вплив музейних форм комунікації на аудиторію, використовує музейно-освітнє середовище з метою розробки і впровадження нових методик, музейно-педагогічних програм у практичну діяльність¹.

Урок в музеї як особлива форма комунікації сприяє створенню єдиного освітньо-культурного простору. Метод особливих "музейних" уроків визнаний експертами Ради Європи як один із основних методів викладання історичних дисциплін у середній школі². Розпочатий восени 2017 р. проект з впровадження музейних уроків у Національному музеї історії України спільно з Інститутом післядипломної педагогічної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка, і співпраця з вчителями загальноосвітніх закладів м. Києва дозволяє

1 Снагощенко В. В. Професійна підготовка майбутнього вчителя історії засобами музейної педагогіки: автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.04 "Теорія і методика професійної освіти". – К., 2010. – С. 9.

2 Там само. – С. 1.

стверджувати про затребуваність уроків визначеного формату як в музейному, так і в освітньому просторах. У співпраці з музеєм зацікавлені й вищі навчальні заклади. Так, наприклад, для підготовки до Всеукраїнського конкурсу наукових студентських робіт за консультацією звернулися викладачі Державної академії управління (м. Маріуполь), Донецького національного університету імені В. Стуса (м. Вінниця). Студенти та учні використовують потенціал віртуального музею НМІУ. Обговорення фахових питань відбувається також у віртуальному просторі: є блог на сайті НМІУ, створено групи "Урок в музеї" та "Музейна педагогіка" у соцмережі "Фейсбук".

Історія та сучасний стан музейної педагогіки, розробка навчальних музейно-педагогічних програм, використання окремих технологій музейної освіти, засоби формування ключових компетенцій, опис форм і методів роботи музеїв з учнями представлені у дослідженнях О. Топилко, С. Михайличенка, В. Снагощенка, Н. Отрох, В. Семиженко, Р. Маньковської, С. Пшеничної, В. Камінської, Л. Сінченко, В. Антонової, Л. Беляєвої та ін. Актуальні питання використання сучасних інформаційних технологій розглядають К. Кобцев, М. Рутинський, О. Стецюк, Л. Шляхтіна, Т. Юренева, А. Артамонов. На особливу увагу заслуговує вагомий доробок О. Караманова щодо науково-методичних аспектів розробки й впровадження музейно-педагогічних проектів в освітній простір, в тому числі й музейних уроків. У 2013 р. в рамках проекту "Єдиний освітньо-культурний простір м. Львова", який реалізувало міське управління освіти, навчально-методичний центр освіти розробив шість модельних уроків на базі міських музеїв: з географії, з інформатики, з англійської мови, з німецької мови, бінарний урок з математики та української літератури, бінарний урок з української літератури та художньої культури. Усі розроблені програми супроводжуються мультимедійними презентаціями, дидактичними матеріалами, методичними рекомендаціями щодо організації та проведення уроків у музеях³. Для забезпечення успішної адаптації проектних уроків у школах методисти Центру уклали збірник "Навчання у музеї. Що? Де? Як? Чому? Навіщо?"⁴. Закордонний досвід співпраці школи та музею вивчали Д. Шпильов (Німеччина), Є. В'яземський (Великобританія), Н. Макарова-Таман (США), С. Рябчук (Польща).

У педагогіці та психології використовується поняття "системно-діяльнісний підхід", яке було введено в обіг в 1985 р. Науковці прагнули зняти опозицію між системним підходом, який розроблявся в дослідженнях Б. Ананьєва, Б. Ломова та ін., та діяльнісним, який завжди був системним (його розробляли Л. Виготський, Л. Занков, А. Лурія, Д. Ельконін, В. Давидов).

Урок в музеї має відповідати принципу інтеграції музейної і шкільної педагогіки. Відповідно до нього урок має бути вписаний як в шкільну, так і в музейну освітню програми. Водночас аналіз та вивчення перспектив застосування сучасних підходів в музейній педагогіці потребує ретельного аналізу та вироблення науково-методичних і практичних рекомендацій.

Тому метою дослідження є описання методичних засад системно-діяльнісного підходу, з'ясування доцільності та ефективності їх використання для підготовки та проведення уроків у музеї з навчальної дисципліни "Історія України"; розробка прикладів тематичних завдань на основі експозиції Національного музею історії України.

Запорукою досягнення мети уроку (т. зв. "триєдина мета" – навчальна, розвивальна, виховна) є застосування критеріїв відповідності уроку в музеї формату освітніх послуг: комплексність змісту теми навчальної програми та експозиційного ряду музею і, водночас, – врахування особливостей музейної колекції, врахування вікових особливостей цільової аудиторії, забезпечення комунікативних зв'язків між всіма учасниками процесу. Важливим критерієм також є рівень співпраці музейного педагога та вчителя. Наприклад, урок може бути підготовлений безпосередньо вчителем або музейним педагогом, проте, на нашу думку, більш ефективною є спільна підготовка та проведення уроку з написанням методичної розробки. Для ознайомлення з тематичною експозицією варто залучити гідів для короткої, до 10 хвилин, екскурсії.

Конструктор музейного уроку передбачає такі складові: вибір теми шкільної програми та теми уроку, вибір педагогічного підходу, методів та дидактичних прийомів, врахування міждисциплінарних зв'язків, вибір форми та типу уроку, визначення тривалості музейного уроку, вивчення літератури, джерел, експозиції та експонатів, відбір ключових історичних джерел, напрацювання інформаційної складової, відбір наочних матеріалів, які повинні відновити відсутні зорові ланки під час уроку (карти, схеми, малюнки тощо), формування пакетів завдань для виконання в музеї та в позааудиторний час, аналіз результатів та визначення перспектив подальшої співпраці.

Структура уроку залежить від дидактичної мети та обраної форми навчального заняття. Адаптуючи

³ *Кращі практики місцевого самоврядування* / [Ел. ресурс]. – Режим доступу: https://www.auc.org.ua/sites/default/files/practik/praktyku_28_lviv.pdf (дата звернення: 05.12.2017).

⁴ *Навчання у музеї. Що? Де? Як? Чому? Навіщо?: збірник уроків* збірник уроків / укладачі В. Олійник, Т. Ольшанецька. – Львів, 2013. – 48 с. / [Ел. ресурс]. – Режим доступу: http://school23.lviv.ua/files/Proektni_uroki_u_museah.pdf (дата звернення: 06.12.2017). – Назва з екрана.

структуру шкільного уроку⁵ до музейного середовища, слід виділити основні складові, наприклад, для комбінованого практичного заняття з "Історії України". На першому, вступному етапі вчитель або музейний педагог оголошує тему, очікувані результати практичного заняття, а також форми (усні чи письмові) роботи учнів, здійснює активізацію пізнавальної діяльності учнів, застосовує прийоми, що сприяють повторенню та узагальненню основних фактів і понять, необхідних для виконання практичної роботи. Основний етап уроку має забезпечити сприймання та осмислення нового матеріалу, а також застосування знань на практиці, тому передбачає виконання індивідуальних, парних, групових завдань. Учитель або музейний педагог організовує роботу учнів з експозицією, видає завдання для проведення практичного заняття. Після представлення учнями результатів своєї роботи відбувається перехід до підсумкового етапу уроку. Підсумковий етап практичного заняття – це етап рефлексії пізнавальної діяльності учнів, на якому відбувається самоконтроль, самооцінка діяльності, внесення до неї змін та коректив. На цьому етапі уроку підводяться підсумки, акцентується увага на досягнутих результатах. Учні заповнюють таблиці самооцінювання та взаємооцінювання. Практичні заняття з історії є умовою самореалізації особистості учнів у навчанні, вони сприяють формуванню самостійності, наполегливості, пізнавальної активності.

Вибір теми уроку залежить від музейної складової, тому в процесі підготовки уроку необхідний ґрунтовний аналіз тематичної експозиції та ретельний відбір ключових атрактивних, інформативних експонатів.

Найбільшу увагу учнів у музеї привертають матеріальні пам'ятки. Це пов'язано з тривимірністю цих експонатів, що полегшує їхнє сприйняття. Значення матеріальної пам'ятки як історичного джерела здебільшого може бути виявлене шляхом зорового аналізу. Саме тому для уроку відбираються передусім предмети, які піддаються спостереженню за зовнішніми ознаками, з клеймами, датами, написами, яскраво вираженим стилем оформлення і, звичайно, зі слідами подій, що відбулися в минулому (прострілений одяг, обгорілий прапор). Вдалий підбір та використання документів (чи їх уривків), фотографій, плакатів, карикатур, листівок, картин і малюнків сприяє конкретизації історичного матеріалу, дає змогу зробити висновки більш переконливими⁶. За консультаціями стосовно музейної колекції, наприклад, щодо історії експоната, варто звернутися до наукових співробітників музею. У межах одного навчального заняття цілком умотивовано поєднуються різні види джерел. Але завдання вчителя – ознайомити учнів з алгоритмом роботи з історичними джерелами, скласти спеціальні пам'ятки напередодні відвідування музею. А в музеї учень має можливість застосувати отримані знання на практиці.

У Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти⁷ діяльнісний підхід визначено одним з ключових. У педагогіці та психології використовується поняття "системно-діяльнісний підхід", який полягає в тому, що учень повинен отримувати знання в процесі власної діяльності. Учень має бути суб'єктом освіти, а не об'єктом. Роль вчителя, у тому числі й музейного педагога, при цьому підході – створити такі умови діяльності, в яких проявляються зв'язки і закономірності, що дають змогу розв'язати завдання та сформулювати розуміння нового знання.

Системно-діяльнісний підхід пропонує різноманітність методів роботи учнів, основними з яких є дослідницький, проблемний, дискусійний, проектний та метод рольових ігор. Зазначені методи дають змогу освоїти такі універсальні навчальні дії як робота з моделями і схемами, уміння визначати поняття, створювати узагальнення, засвоювати аналогії, а також самостійно обирати підстави і критерії для класифікації, критично оцінювати та інтерпретувати інформацію, що отримується з різних джерел, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, будувати логічні міркування і висновки. Але слід зауважити, що перераховані методи не використовуються в "чистому вигляді", вони переплітаються та доповнюють одне одного.

Під дослідницькою діяльністю розуміємо діяльність учнів, що пов'язана з пошуком відповіді на творче, дослідницьке завдання з наперед невідомим рішенням і передбачає наявність основних етапів, характерних для дослідження в науковій сфері: постановку проблеми (або виділення основного питання); вивчення теоретико-історичного матеріалу, пов'язаного з обраною темою; висування гіпотези дослідження; підбір методик дослідження і практичне оволодіння ними; підбір власного матеріалу з теми; його аналіз та узагальнення; власні висновки⁸.

5 Журба О. В. Методичні засади організації та проведення практичних робіт на уроках історії / [Ел. ресурс]. – Режим доступу: http://www.zippo.net.ua/data/files/KafMetNavPredm/NaukRobota/Zhurba_OV_Metod_zas.pdf (дата звернення: 02.12.2017). – Назва з екрана.

6 Мороз П. В. Дослідницька діяльність учнів в процесі навчання історії України: метод. посіб. – К., 2012. – С. 107.

7 Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти. Затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1 392 (із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ № 538 від 07.08.2013) / [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF#n9> (дата звернення: 01.12.2017). – Назва з екрана.

8 Мороз П. В. Вказ. праця. – С. 108.

На думку науковця С. Михайличенка⁹ у музейній педагогіці (під час уроку) найчастіше використовуються:

- коментовані вправи, які сприяють поняттєвому, міцному засвоєнню матеріалу всіма учнями: музейний педагог разом зі школярами коментують дії, які виконують, у результаті чого вони краще усвідомлюються й засвоюються;

- практичні вправи, які допомагають оволодіти дослідницькими навичками.

Результати дослідницької діяльності учнів можуть бути оформлені у вигляді рефератів, доповідей на конференціях наукового товариства учнів, письмових робіт, статей до шкільної газети, конкурсних робіт для Малої академії наук тощо.

Приклади завдань.

- *Розгляньте артефакти, представлені в експозиції та визначте: призначення особистих речей солдатів, знайдених на місцях боїв часів II Світової війни / наукових приладів / побутових речей / елементів вбрання тощо (на уроці).*

- *Ознайомтесь зі спогадами очевидців та перегляньте фотографії аварії та її наслідків на Чорнобильській АЕС. Які з них свідчать про те, що обсяги лиха були навмисно втаємничені владою від населення? Як Ви вважаєте, чому? (на уроці).*

- *Підготуйте реферат/стислу доповідь "Військова справа кочівників (кіммерійці, скіфи, сармати – на вибір)" (в позаурочний час та на уроці в музеї).*

- *Підготуйте реферат/стислу доповідь "Загадки Трипільської кераміки" (в позаурочний час та на уроці в музеї).*

- *Підготуйте реферат/стислу доповідь "Дисидентський рух в Україні (на прикладі відомих діячів на вибір)" (в позаурочний час та на уроці в музеї).*

Під час виконання робіт проблемного характеру учні по-новому аналізують, синтезують, самостійно переносять уже відомі прийоми в нову ситуацію для розв'язання нової пізнавальної задачі. Учень формує здібності визначати пізнавальну проблему, вміння вичленовувати частини з цілого, виділяти головне, висувати історичні гіпотези, дивитися на об'єкт дослідження з різних кутів. Для розвитку цих вмінь потрібно розробляти спеціальні вправи та завдання¹⁰.

Приклади завдань.

- *Складіть розповідь від імені очевидця хрещення киян (селянин/селянка, міщанин /міщанка, ремісник, дружинник). Що він або вона відчували? Як населення сприйняло звістку про наказ охреститися? Які наслідки мало прийняття християнства? Доведіть свою точку зору.*

- *Уявіть, що Ви (селянин/селянка з Полтавщини, актор /акторка на гастролях, підприємець з Лондона) потрапили до міста (наприклад, Юзівки) на початку ХХ ст. Складіть (використовуючи джерела, представлені в експозиції) розповідь про те, що Ви побачили. Свою розповідь розпочніть приблизно так: "Після довгих мандрів я нарешті потрапив до міста..."*

- *Уявіть, що Ви присутні в натовпі львів'ян, які вітають війська Червоної Армії у вересні 1939 р. Чому в людей піднесений настрій? На що вони сподіваються? Чи були причини радіти приходу радянської влади та подальшій "радянзації" на західноукраїнських землях? Доведіть свою точку зору, спираючись на джерела з експозиції.*

Дискусійний метод дає змогу освоїти вміння усвідомлено використовувати мовні засоби відповідно до завдання комунікації для вираження своїх почуттів, думок і потреб; планувати і регулювати свою діяльність; опанувати усну і письмову мову, монологічне контекстне мовлення, уміти організувати співпрацю та спільну діяльність з музейним педагогом та однолітками; працювати індивідуально та в групі; знаходити загальне рішення та вирішувати конфлікти на основі узгодження позицій; формулювати, аргументувати і обстоювати свою думку; вміння самостійно визначати цілі свого навчання, ставити для себе нові завдання в навчанні, оцінювати правильність виконання навчального завдання, можливості його виконання.

Приклади завдань.

- *Клас об'єднується в 3 групи ("уряди"): 1 група представляє інтереси Центральної Ради, 2 група – інтереси Гетьманату П. Скоропадського, 3 група – інтереси Директорії УНР. Для дискусії пропонується обговорення варіантів рішення "земельного питання" в Україні. Представники "урядів", спираючись на історичні документи, повинні довести, що їхній шлях вирішення означеного питання є найбільш ефективним, водночас спростувавши аргументи "противників".*

- *Назвіть основні риси радянської державності. Чи радянська влада була дійсно народною? Доведіть Вашу думку, використовуючи експозицію. Які питання з цього приводу Ви хотіли б поставити лідерам більшовиків?*

- *Участь радянських солдатів у війні в Афганістані називали "виконанням інтернаціонального обов'язку".*

⁹ Михайличенко С. С. Методичні засади дослідницької діяльності старшокласників з історії України в процесі взаємодії школи та музею: автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.02 "Теорія та методика навчання". – К., 2011. – С. 13.

¹⁰ Мороз П. В. Вказ. праця. – С. 37.

Спираючись на отримані знання та використовуючи матеріали експозиції, доведіть або спростуйте доречність такого визначення.

Такі завдання можна виконувати як письмово (запропонувавши учням написати твір), так і усно.

Проектний метод найбільш цінний з погляду освоєння універсальних навчальних дій, але затратний за інтелектуальними та часовими ресурсами, для його реалізації в музеї потрібна попередня підготовка. Основна робота над проектом концентрується в позаурочний час або під час вивчення курсів за вибором. Під час підготовки проекту в навчальному закладі слід цілеспрямовано використовувати бесіди, дискусії, демонстрації, ілюстрації, мозковий штурм, порівняльний аналіз тощо. В музеї можна не тільки дослідити тематичну експозицію, але й отримати консультацію фахівця. Практичний етап проектної діяльності передбачає самостійне виконання учнем запланованих технологічних операцій у позаурочний час, спрямовування учнів на оформлення результатів проектів (у вигляді відеофільмів, альбомів, газет, комп'ютерних презентацій, бюлетенів, альманахів, сайтів, костюмів, листів, макетів, творів-есе, аналітичних статей, атласів). У музеї учні можуть презентувати групові чи індивідуальні проекти, наприклад, у вигляді екскурсії – взяти на себе роль гіда, або “перетворившись” на історичного діяча чи пересічного представника епохи, чи навіть створивши власну пересувну виставку.

Приклади тем проектів:

– “Жінка в історії: шанс бути почутою”.

– “Дозвілля у різні історичні епохи”.

– “Доля діячів української демократичної революції та членів їхніх родин (1917–1921 рр.)”.

– “Побут селян / робітників / дворян у XVIII–XIX ст.”

Метод рольових ігор дає змогу освоїти уміння усвідомлено використовувати мовні засоби відповідно до завдання комунікації, визначати способи дій у рамках запропонованих умов та вимог, коригувати свої дії відповідно до ситуації, що змінюється, самостійно ухвалювати рішення, що визначають стратегію поведінки, з урахуванням моральних цінностей, формує уміння визначати призначення та функції різних соціальних інститутів.

Приклади ігор.

Гра “Низка намисто”. Учні об’єднуються у декілька груп. Пропонується тема: “Козацька Україна наприкінці 50-х рр. XVII – на поч. XVIII ст.” Для аналізу внутрішньої та зовнішньої політики на українських землях в означений період групи обирають гетьмана. Представник першої групи називає ім’я одного з історичних діячів того періоду, наприклад: Іван Мазепа. Наступний член групи повторює назване попереднім та додає якесь слово чи словосполучення за темою: “Іван Мазепа, Коломацькі статті, ...” Третій повторює твердження попередника і додає своє: “Іван Мазепа, Коломацькі статті, Петро I...”. Врешті-решт виходить довгий ланцюг слів – справжнє намисто до певної теми. Учень, який довго мовчить або помиляється, вибуває з гри. Переможцем стає та група, чиє “намисто” найдовше.

Під час підготовки до гри учні можуть використати тематичні експозиції.

Ділова гра “Журналісти”. Приклади тем: “Помаранчева революція в Україні”, “Революція Гідності в Україні”.

Клас об’єднується у 4 групи. Кожна група отримує перше завдання — створити макет листа уявної газети за визначений період: а) американської; б) російської; в) англійської; д) німецької. Кожна група створює та презентує власний номер газети¹¹.

Таким чином, використання розглянутих методів системно-діяльнісного підходу є доцільним у рамках проведення музейних уроків, тому що вони дають змогу стимулювати особистісний, пізнавальний, комунікативний, соціальний розвиток учнів. Безпосереднє використання історичних артефактів посилює ефект сприйняття та засвоєння навчального матеріалу під час уроку. Перевагою даного підходу є те, що він органічно поєднується з різними сучасними освітніми технологіями. Можливості цих технологій можуть бути залучені в музейну педагогіку. Музей надає широкі можливості для педагогічних експериментів. На нашу думку, наукові, інформаційні та комунікативні ресурси музею дозволяють в повній мірі застосовувати описані сучасні методи. Музей також є майданчиком для презентацій результатів досліджень, пошукової роботи, демонстрації проектів, підготовлених в позаурочний час. Перспективи подальших досліджень полягають у використанні та адаптації сучасних методичних підходів, інноваційних педагогічних технологій в процесі розкриття освітнього й виховного потенціалу музею; у вдосконаленні наявних та апробації нових дидактичних прийомів у контексті музейної педагогіки; у створенні та розповсюдженні практичних рекомендацій з проведення уроків у музеях; у підготовці та впровадженні наочних посібників, збірок завдань для проведення уроків з курсу “Історія України”, зокрема, з використанням ресурсів Національного музею історії України.

11 Завдання складено з урахуванням артефактів, представлених в експозиціях НМІУ станом на 01.12.2017 р.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти. Затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1 392 (із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ № 538 від 07.08.2013) / [Електронний ресурс]: Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF#n9> (дата звернення: 01.12.2017). – Назва з екрана.
2. Журба О. В. Методичні засади організації та проведення практичних робіт на уроках історії / [Електронний ресурс]: Комунальний заклад “Житомирський обласний педагогічний інститут післядипломної педагогічної освіти” Житомирської обласної ради. – Режим доступу: http://www.zippo.net.ua/data/files/KafMetNavPredm/NaukRobota/Zhurba_OV_Metod_zas.pdf (дата звернення: 02.12.2017). – Назва з екрана.
3. Кращі практики місцевого самоврядування / [Електронний ресурс]: Єдиний освітньо-культурний простір міста. – Режим доступу: https://www.auc.org.ua/sites/default/files/practik/praktyky_28_lviv.pdf (дата звернення: 05.12.2017). – Назва з екрана.
4. Михайличенко С. С. Методичні засади дослідницької діяльності старшокласників з історії України в процесі взаємодії школи та музею: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. пед. наук: спец. 13.00.02 “Теорія та методика навчання” / Михайличенко Сергій Сергійович; Ін-т педагогіки НАПН України. – Київ, 2011. – 20 с.
5. Мороз П. В. Дослідницька діяльність учнів в процесі навчання історії України: методичний посібник / П. В. Мороз. – Київ: Педагогічна думка, 2012. – 128 с.
6. Навчання у музеї. Що? Де? Як? Чому? Навіщо?: збірник уроків / укладачі В. Олійник, Т. Ольшанецька. Львів, 2013. – 48 с. / [Електронний ресурс]: Львівська середня загальноосвітня школа № 23. – Режим доступу: http://school23.lviv.ua/files/Proektni_uroki_u_museah.pdf (дата звернення: 06.12.2017). – Назва з екрана.
7. Снагощенко В. В. Професійна підготовка майбутнього вчителя історії засобами музейної педагогіки: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. пед. наук: 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти / Снагощенко Валентина Володимирівна; Київський ун-т ім. Б. Грінченка. – Київ, 2010. – 20 с.

REFERENCES

1. *Derzhavnyy standart bazovoyi i povnoyi zahalnoyi serednoyi osvity. Zatverdzhenny postanovoyu Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 23 lystopada 2011 r. № 1392 (iz zminamy, vneseny my z-hidno z Postanovoyu KM № 538 vid 07.08.2013).* – URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF#n9> (data zvernennya: 01.12.2017).
2. *Zhurba O. V. Metodychni zasady orhanizatsiyi ta provedennya praktychnykh robіt na urokakh istoriyi* URL: http://www.zippo.net.ua/data/files/KafMetNavPredm/NaukRobota/Zhurba_OV_Metod_zas.pdf (data zvernennya: 02.12.2017).
3. *Krashchi praktyky mistsevoho samovryaduvannya. Yedyny osvıtno-kulturnyy prostir міста.* URL: https://www.auc.org.ua/sites/default/files/practik/praktyky_28_lviv.pdf (data zvernennya: 05.12.2017).
4. *Mykhaylychenko S. S. Metodychni zasady doslidnytskoyi diyalnosti starshoklasnykiv z istoriyi Ukrayiny v protsesi vzayemodiyi shkoly ta muzeyu: avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. ped. nauk: spets. 13.00.02 “Teoriya ta metodyka navchannya” / S. S. Mykhaylychenko.* – K., 2011. – 20 p.
5. *Moroz P. V. Doslidnytska diyalnist uchniv v protsesi navchannya istoriyi Ukrayiny: metodychnyy posibnyk.* – K.: Pedahohichna dumka, 2012. – 128 p.
6. *Navchannya u muzeyi. Shcho? De? Yak? Chomu? Navishcho?: zbirnyk urokiv / ukladachi V. Oliynyk, T. Olshanetska.* – Lviv, 2013. – 48 p. – URL: http://school23.lviv.ua/files/Proektni_uroki_u_museah.pdf (data zvernennya: 06.12.2017).
7. *Snahoshchenko V. V. Profesiyna pidhotovka maybutnoho vchytelya istoriyi zasobamy muzeynoyi pedahohiky: avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. ped. nauk: spets. 13.00.04 “Teoriya i metodyka profesiynoyi osvity” / V. V. Snahoshchenko.* – K., 2010. – 20 p.